

ДОДАТКИ

ВИБРАНІ ПРАЦІ З УГОРСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ

(ПЕРЕКЛАД З УГОРСЬКОЇ ЛЕСІ МУШКЕТИК)

Балаж БАЛОґ

ПЕРЕДУМОВИ, МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНОСТІ: МІРКУВАННЯ ЩОДО ДІЯЛЬНОСТІ І ПЛАНІВ ІНСТИТУТУ ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ УГОРСЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Ця стаття є виявом пошани до діяльності Міклоша Сіладі напередодні його сімдесятиріччя. Сіладі як завідувач відділу суспільної етнології Інституту керував багатьма комплексними проектами досліджень сучасності, а також був редактором видань з цієї тематики [Szilágyi 2007, р. 13–24; Utóragaszi hagyományok 2005]. Автор цих рядків, свого часу перебуваючи на посаді співробітника відділу, яким керував М. Сіладі, а також ученого секретаря Інституту, займався підготовкою численних праць і планів, що допомогло йому здійснити огляд досліджень сьогодні, які проводяться в Інституті. Моя праця передусім стосується розробок Інституту етнологічних досліджень УАН, побіжно узагальнюючи основний досвід, що впливає з важливості цих студій і планів. Я не зупинятимусь детально на кожній темі, що є предметом вивчення окремих науковців, а лише на основних орієнтовних напрямках, дослідницьких темах загального характеру¹.

¹ Тут я хочу зауважити, що намагався не згадувати імен у зв'язку з окремими дослідженнями (дотримуючись десятирічної традиції оприлюднення планів Академією наук).

1. Роль досліджень сучасності в процесі професійного оновлення

Необхідність постійного оновлення окремих наукових дисциплін – аксіома, потрібна для будь-якої науки, зокрема й для етнографії. Суспільні трансформації як наслідок змін у європейському суспільстві, швидке зменшення чисельності селянства, акультурація й глобалізація спонукать до зміни теоретичних поглядів, методологічного оновлення науки задля повнішого охоплення й аналізу нових суспільних процесів та явищ [Valogfi; Botros 2006]. Хоч етнографічні дослідження новітніх явищ за допомогою сучасних поглядів і підходів в Угорщині мають свою передісторію [Rejős ER], безперечно, усі вони спрямовані на вивчення історичних процесів. Однак питання зіставлення минулого й сучасності не може бути лише фактичним вибором для етнографічної науки. Наявність двох або більше поглядів на проблему є ключовим питанням в оновленні дисципліни. Дослідження сучасності дає багатшу на штрихи та відтінки картини, фіксує ті численні елементи, які історичні студії виявити не в змозі. Водночас історичні дослідження мають свої переваги: погляд із часою відпалає дає можливість ширше оглянути пласт джерел, що наочувувалися впродовж історії [Kósa 2006]. Енергія притягування/відштовхування [Kósa 2001], впливаючи на орієнтацію етнографії в дослідженні минулого та сучасності, у багатьох випадках зливається, адеже досліджувана сучасність згодом стає частиною історії. Деться про так званий історичний сучасний час, у якому вчений використавує перевагу студій сьогодення, а саме: час дослідження узгоджується з часом досліджуваного явища (тому спостереження й документація багатші на інформацію); наявний необхідний матеріал «тла», накопичений історичними вченнями. Аналіз сучасних явищ, які можна спостерігати сьогоденні, треба спрямовувати на пізнання суспільства як контексту, трактувати як органічну частину історичних процесів².

² Стосовно антропологічного підходу схожу думку висловлює Петер Недермюллер, але з протилежної до етнографії позиції (див.: Nedermüller P. *Raaidgmat és esélyek avagy a kultúrális antropológia lehetőségei* Kelet-Eurórában! [Електронний ресурс]. – 1994. – Режим доступу: <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/erlika/1314/neder.htm>).

Вивчення сьогодення неодмінно має бути відправним пунктом для подальших історичних досліджень. Такий водночас синхронний і діакронний підхід оцінює теперішність як часовий розріз, що швидко стає минулим, і є чесною, що належить до трендів європейської етнографічної науки. Його характерна розрізковальна риса виводиться зі способу підходу до предмета дослідження та інших дисциплін (антропологія, соціологія). Припини шодо цих питань ще раніше сформували вчені Інституту Аттіла Паладі-Ковач [Paládi-Kovács 2002] і Міклош Сіладі [Szilágyi 2007].

З розпадом селянського суспільства, з одного боку, вивичується роль досліджень сучасності; з другого, – сільська й селищна спільноти раніше були суспільно-комплексними, але в суспільній думці лише дослідження населення, яке називають просто селянським, і які сформували впливові методи польової роботи (анкетування, інтерв'ювання, дослідження біографії, сімейної історії, нарагивів), означають серйозний «капітал» у руках етнографії. Такі «м'які» методи нині починають використовувати суспільні науки з історією включно, де історія повсякденного життя, погляд на історію «знизу», дослідження життєвого шляху за допомогою аналізу нарагивів лише нещодавно стали засобами оновлення історичної науки. Проте етнографічна наука й раніше досліджувала суспільні прошарки, які смливо можна назвати неселянськими (міські, дворянські, промислові, торговельні, робітничі). Такі студії необхідно провадити й далі, їх слід поширити на групи, що утворилися в результаті реформування суспільної структури, адеже за допомогою таких методів можна досліджувати формування будь-якого суспільного прошарку, групи, пов'язаної з поселенням, робочим місцем, закладом, а також ранту, культурної і вікової субгрупи. Отже, завдяки понад двоохсотрічному досвіду угорська етнографія, спираючись першусім на історичні дослідження, нагромадила такі численні напрацювання, методологію, теоретичні здобутки, що дали можливість аналізувати не лише вузькі аспекти життя, але й узгалювати те, що традиційно називали селянським суспільством і сільською культурою [А пагу távárti 2002].

Такою можливістю є суспільно-етнографічне дослідження сьогодення, оновлене деякими елементами методологічного й теоретичного досвіду соціології, екології та інших дисциплін.

2. Роль Інституту етнологічних досліджень УАН у дослідженні сучасності (методологічні міркування)

Найважливішою характерною рисою суспільно-етнологічних студій Інституту є поглиблення сучасних комплексних досліджень локальних спільнот. У цих устремліннях Інститут може опиратися на власний двадцяти-тридцятирічний досвід, що мав на той час новаторський характер, між тим зважаючи на сучасні, відмінні дослідження, що тривають в інших закладах.

З погляду вивчення сучасних локальних суспільств палітра тем ІЕД з досліджень сучасності є найбарвистішою. Окремі університетські кафедри (Szegeд, Печ, Клуж, Дебрецен та ін.) досліджують спеціальну тематику (наприклад, народну релігійність, міжкультурну комунікацію [Feischmidt ER], угорську етнологічну групу чанто [Rozsony 2006–2007]. Інші заклади, робочі групи (наприклад, КАМ, Промадський фонд дослідження національностей) здебільшого вивчають обмежені території [див.: Vité ER; Vodot ER]. Є також інституції, які студіюють сучасний стан національних меншин (Інститут вивчення етнічно-національних меншин, Інститут Ласло Телекі тощо³. Для тіснішого співробітництва між закладами з питань документування матеріального світу музейними засобами розроблено програму МадОК, яка спирається на емпіричні дослідження та діє в Етнографічному музеї [Szabó 1986; Fejős ER].

Цей короткий огляд дає лише узявко сфокусовану тематичну орієнтацію партнерських закладів. Однак дослідження багатопарової дійсності пропонують безкінечні можливості. Крайшому розумінню її зв'язків, завдяки своїй особливим методам, може сприяти етнографія.

Передусім дослідницькі засоби суспільної етнографії (базова польова робота, спостереження учасників, підготовка глибоких

³ Кілька показових прикладів: Становище угорських циган на початку ХХІ ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mtak.hu/kutatasi-programok/> час завантаження 2008-12-19; Парадоксальна інтеграція: подарські та суспільні зв'язки ванаж кордону після 1990 р. і Угорщина перед Європейською інтеграцією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://telekinetezet.hu/kozep/kutatas/kutatas03.asp>.

інтерв'ю) допомагають ґрунтовно, тобто на рівні особистості, вивчити невеликі спільноти, і на основі дослідження та пояснення в такий спосіб виявлених суспільних змін мікрорівня зробити зрозумілишими процеси макрорівня. Істотним є очікування – досі точно не сформульоване – аби накопичений етнологічною наукою матеріал Інститут прагнув безпосередньо застосувати на суспільному й економічному рівнях.

3. Основні напрями досліджень сучасності ІЕД

3.1. Дві найновіші праці ІЕД з досліджень сучасності донині мають вирізеву цінність – це монографії про північноугорські села Варшань⁴ і Ноградшіпек [Nográdsírek 1980] та їхній фольклор. Автори обох книг настійливо намагалися застосувати нові методи задля розкриття суспільних змін, які відбувалися в 1970 роках, та їх культурної проєкції [Kósa 2001]. Власне, відтоді починаються дослідження, що тривають вже кілька десятиліть і ґрунтуються на польовій роботі; на прикладах поселень з різних регіонів країни вивчають реальні наслідки, суспільний вплив на селянський менталітет переходу від соціалістичної системи до ринкових відносин, в основі якого лежить промадянська демократія. Особливе значення таких праць полягає в тому, що ці дослідження, здійснені 20–30 років тому (із застосуванням нової наукової методики й засобів), можна повторити (restudy), що дозволяє вести мову про глибоку суспільно-культурних процесів. Стабільність і змінність, традиція і модернізація – це ті ключові поняття, якими послуговуються дослідники. Відмінні географічно й типологічно місцеві спільноти репрезентують різні моделі економічних і суспільних змін. У центрі досліджень перебувають питання вивчення ролі попередніх економічних стратегій у сучасних пошуках шляху угорської периферії, відновлення чи переоцінки місцевих традицій, тобто форми на-

⁴ Відповідно до підназви я це місце не деталізую за окремими дослідженнями вчених, лише подаю основні орієнтаційні напрями, загальний опис дослідницької тематики [Vársany 1978].

слідвання зразків модернізації. Дедалі більше вчених звертаються до стратегії сусільного життя і пристосування індивіда й місцевої спільноти до нових типів організації сусільства, питань локальної та етнічної ідентифікації, зв'язку місцевої політики і влади [Valogh ; Bogos 2006]. Ці дослідження охоплюють процеси трьох часових періодів: соціалізму, перехідного періоду та часу після приєднання до Європейського Союзу. Інститут регулярно, кожні 3-4 роки, на відкритих конференціях розглядає дослідження, які стосуються сусільних та економічних процесів, що тривають з часу зміни системи в сільських спільнотах. Матеріал конференцій публікують у серії спільних із Центром дослідження сусільства УАН видань.

Отже, Інститут за багатьма напрямками провадить дослідження з тематики (пост)селянських традицій, їх стратегій господарювання та збереження. Поряд із цими студіями варто збагатити свій дослідницький багаж заученням прихованих аспектів сусільної дійсності в час зміни системи, як, приміром, подальше існування редистрибуції, національні конфлікти. Наступне завдання означає знаходження засобами етнографічної польової роботи виявів закоріненого в менталітеті душевного притіснення, спричиненого зміною системи (ностальгія, фрустрація, порушення норми).

3.2. Нині очікуємо проведення нового дослідження Нотрадшіпека з фольклору з методологічними висновками. Здійснені 30 років тому дослідження, опубліковані в розлогітій книзі, репрезентують фольклорні скарби типового, «серцевого» уторського села 1970-х років. Унаслідок глибоких сусільних змін нині можна виявити цілком інший фольклор і, вивчивши відмінності, з'ясувати приховані риси трансформатії, внутрішню динаміку. Подібне дослідження було проведено не так давно у Варшані, його соціантропологічні висновки можна зіставити з результатами планових вивчень Нотрадшіпека. Було б непогано, якби в повторних дослідженнях разом з відділом фольклору взяли участь співробітники відділу сусільної етнографії.

Ця робота спрямована передусім на те, щоб окреслити завдання сучасних студій сусільної етнографії. Однак виокремити сучасні явища доволі складно, тому дослідження історичних шарів різноманітних фольклорних жанрів разом з філологічним аналізом тек-

стів потрібно якомога детальніше описати та роздумувати. Поряд з добре відомими жанрами це фіксація того, у яких наративах, окрім особистих життєвих історій, нині згадують події минулого сім'ї, меншої чи більшої спільноти (батьківщина), як трактують те, що багать із часової відстані, і в який контекст уміщають свою та історію спільноти⁵.

3.3. Особливе значення внаслідок посилення впродовж останніх років націоналізму [Kósa 2001] має дослідження сьогодення етнічних і національних спільнот різного рівня, зокрема націй, напменшин, діаспори, конфесійних угрупувань [Ráldi-Kovács 2002]. Інтерес до регіональних і локальних культур, як і очікувалося, дедалі зростає, а інформаційний вибух призводить до змішання культур та певних конфронтацій. Неабиякого значення ця проблематика може набувати стосовно географічно й політично роздробленого малярства, якому властиві подальші роздроблення, роздрібнення, і водночас інтеграційні явища [Kósa 2001]. Важливість регіональних досліджень мотивує також те, що серед центральноєвропейських регіонів значною є нерівномірність модернізації.

З огляду на вищезазначене, сусільно-етнографічні дослідження поза межами країни, що теж входять у процес, насамперед стосуються трансільванських спільнот, що збагачує загальне, міждисциплінарне дослідження діаспори. У проекті, що розпочато спільно з Інститутом вивчення етнічно-національних меншин УАН, здійснено спробу виробити таку ділову стратегію щодо врятування й ревіталізації культурних цінностей, яка означатиме конкретну допомогу для прийняття рішень на місцях, а також для церкви й освіти. Становище діаспори пов'язане з такою сусільною небезпечкою, що більше половини трансільванських уторців розсіяні на значній території. Проблема розпорошеності не зникає, бо її знову продукують уторці діаспори: спільноти, що живуть на периферії і колись належали до території основного уторського масиву, зі зменшенням кількості населення переходять у стан розпорошеності. Важливим

⁵ Дякую за корисні консультації щодо цієї теми Агнеш Семеркені та Ілдико Ландграф.

дослідженням початку ХХІ ст. є те, що в країнах, які беруть участь у різних рівнях європейської інтеграції, частково в сусідніх країнах, відкриваються нові перспективи вирішення проблем уторських націменшин і діаспори. Новими можливостями зможемо скористатися лише тоді, коли виробимо наукову теоретично обґрунтовану концепцію, що спиратиметься на інші галузі науки й спеціалістів економічного сектору. Тому під час розгляду цього питання розраховуємо на підтримку й допомогу керівництва УАН. З цієї теми ми, зокрема, вже опубліковано видання англійською та уторською мовами [Resources of Diaroga 2006; Regionális identitás 2007].

3.4. Дослідження питан, що нині тривають в ІЕД, здійснюються за двома напрямками. З одного боку, вивчають стратегії проживання, господарювання й ціннісні преференції питан, які демонструють значні відмінності в кожному регіоні та групі; з другого боку, – аналізують окремі фольклорні жанри, а також зв'язки й специфіку усності-писемності. Результати таких досліджень можуть посприяти прискоренню суспільної і ринкової (попит робочої сили) інтеграції, а також глибокому розумінню культурної інкапсуляції питан, докученою умовою якого є попередження й вирішення міжетнічних конфліктів⁶.

3.5. З окремих праць вимальовується один дослідницький план оцінки становлення поколінь і реалізації спільно узгоджених політичних дій. У його межах учасники досліджень можуть вивчати, тобто продовжувати вивчати, опираючись на найгнотівніші факти, пласти культури дітей, молоді (дитячий фольклор, субкультуру молоді), старших поколінь у локальних спільнотах. Такі праці мають особливе значення, оскільки суспільство старіє й відсоток літніх людей по всій Європі зростає.

3.6. Завдяки суспільним перетворенням підвищується значущість досліджень міської етнології, що в наступні десятиліття може стати одним із провідних напрямів [Paládi-Kovács 2002]. Безсумнівно, на цьому терені вся наука країни має великі прогалини, оскільки соціалістична ідеологія упродовж століть значно впливала на атмосферу

⁶ Дякую Петеру Берті за консультацію щодо цієї теми.

цієї дослідницької галузі [Kósa 2001]. Інститут етнографічних досліджень з метою якнайшвидшого виправлення цієї ситуації залучив спеціалістів, основним завданням яких є вивчення способу життя мегаполісу, спільноти промислового робітництва, міської культури⁷. Їх коло формує дослідницька тематика, що стосується питань молоді, міської етнології, робітничої та міської громадської культури. Етнографічні методи можна принагідно застосовувати до нових завдань, моди, посвячення міста й міських звичаїв, про що дізнаємось з численних високого рівня праць міжнародної наукової спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

- Valogh V.; Vongos V. A magyar nérgázitudoomány jelene. (Intézmények – tudományközi kapcsolatok) [Електронний ресурс]. – 2006. – Режим доступу: www.matyid.if.hu/06.html.
- Vitö A. Z. Kutatási beszámoló a Sziki medencében végzett térségi vizsgálatról [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tornet.ro/wad/news.htm.
- Vodor G. Jelenkutatás a batányai kissebsegelköl [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://2.14.203.104/search?q=cache:M2qr8m7nWpro:www.deldipantl.com/lang_change.php%3Flanguage%3D2%26unit%Dindex.php253Fid%253D2438%2526PNPSESSID%253D51aa35ab452ca096a2dbb90e70697a+jelenkutatass&hl=en&gl=us&ct=shk&cd=4.
- Fetschmidt M. Interkulturalis kommunikáció az amerikai FOR bázis és Taszár falu között (kutatási jelentés) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.maya.vtk.rte.hu/kom/b/data/FOR.asp>.
- Fejös Z. MaDok. Jelenkorkutatás, nérgázi muzológia [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nergaz.hu/fatalom.php?menu2=57>.
- Kósa I. Gazdák és zsellégek [Електронний ресурс]. – 2006. – Режим доступу: www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&szon=216&lar=0.
- Kósa I. A szocialista falu kutatása, városi nérgáz, munkásfolklor [Електронний ресурс]. – 2001. – Режим доступу: www.hik.hu/falokuuutar/site/books/b53/ch06s05s02.html.

⁷ В Андольфовлі вже кілька років триває етнографічний запис, а з 2007-го один стипендіат Молодіжної академії досліджує мікроспільноти пентського регіону.

- Kósa L. Korszakhatáron [Elektronikus forrás]. – 2001. – *Reжим доступа:* www.hlk.hu/fanokulvar/site/books/b53/ch06s05s02.html.
- Kósa L. A fővárák közti társadalomnéprajz [Elektronikus forrás]. – 2001. – *Reжим доступа:* www.hlk.hu/fanokulvar/site/books/b53/ch06s04.html.
- A nagy távlatú történelmi kutatások elkötelezettje. Interjú a 61 éves Kósa Lászlóval [Elektronikus forrás]. – 2002. – *Reжим доступа:* <http://72.14.203.104/search?q=cache:5RN-uZxfikj:era.oszk.hu/00000/00033/00011/palyaker.htm+jelek>.
- Niedermüller P. Paradigmat és esélyek avagy a kulturális antropológiai lehetőségei Kelet-Európában? [Elektronikus forrás]. – 1994. – *Reжим доступа:* <http://www.c3.hu/scripta/scripta0/terpika/1314/nieder.htm>.
- Nográdsírek: Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórájáról / szerk. Á. Szemerényi. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980.
- Paládi-Kovács A. Mente tart az európai néprajztudomány? [Elektronikus forrás]. – 2002. – *Reжим доступа:* www.mta.hu/nytd/Paladishkef.ttf.
- Perspectives of Diaspora Existence. Hungarian Diasporas in the Sarraflian Basin – Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Aspects of Ethnic Minority Protection / eds. V. Balogh, Z. Pilyés. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006.
- Rozsony F. Jelenkutatás moldvai csángó-magyar falvakban [Elektronikus forrás]. – 2006-2007. – *Reжим доступа:* <http://www.kinl.ro/in.php?q=CHJvamVrdGVr&t=NA==>.
- Regionális identitás, közösségépítés, szorgalmugondozás / szerk. V. Balogh, V. Bóddó, Z. Pilyés. – Budapest: Licius Kiadó, 2007. – (Kisbetegek Könyvek).
- Szabó M. Some aspects of museum documentation [Elektronikus forrás]. – 1986. – *Reжим доступа:* <http://www3.uim.se/kultmed/kultwebb/upload/kursplaner/831.pdf>.
- Szilágyi M. Recens megfigyelés a történelmi adatban – a recens adat történelmi jelentése // Történelmi forrás – Néprajzi olvasat : Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténelmi források néprajzi lehetőségei / szerk. Á. Fülöp, R. Kiss. – Budapest: L'Harmattan; MTA NKI, 2007. – p. 13–24.
- Utak és útvesszők a kistérségi agrár gazdaságban 1990–1999 / szerk. M. Szilágyi. – Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet; MTA Társadalomkutató Központ, 2002.
- Utópataszi hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken / szerk. Gy. Schwarcz, Zs. Szargas, M. Szilágyi. – Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet; MTA Társadalomkutató Központ, 2005.
- Varsány. Tanulmányok egy észak-magyarországi társadalomnéprajzhoz / szerk. T. Vodrog. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978.